

БЕЛАРУСКІЯ МУЗЕІ НА МЯЖЫ СТАГОДДЗЯЎ

А. А. Гужалоўскі,

прафесар кафедры этналогіі, музейялогіі і гісторыі мастацтваў

Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта,

доктар гістарычных навук, дацэнт

Пачатак 1990-х гг. адкрыў новы этап у музейнай справе Беларусі. Распад СССР, адлучэнне ад улады КПСС, перамены ў палітычнай і эканамічнай сферах карэнным чынам змянілі абставіны жыцця музеяў. Новы статус знаходжання ў культурнай прасторы незалежнай еўрапейскай краіны патрабаваў ад музеяў Беларусі пераасэнсавання ўласнай дзейнасці на філасофскім і функцыянальным узроўнях. З іншага боку, перагледзець сваю ролю ў грамадстве, выйсці за рамкі традыцыйных функцый і сістэм і звярнуцца тварам да працэсаў і з'яў, якія адбываюцца ў сучасным свеце, ад музеяў патрабавалі працэсы глабалізацыі.

Закрыліся і былі перапрафіляваны найбольш адыёзныя, усхваляўшыя савецкае мінулае экспазіцыі. Адкрыліся новыя экспазіцыі, у якіх рабілася спроба даць навуковую інтэрпрэтацыю складаных праблем беларускай гісторыі, а таксама экалагічных праблем. Недастатковае дзяржаўнае фінансаванне пачало ўсё больш пакрывацца за кошт спонсараў, мецэнатаў, камерцыйнай дзейнасці саміх музеяў. Узрасло значэнне грамадскай ініцыятывы ў музейнай справе Беларусі. Адкрыліся прыватныя музеі і галерэі. Дзве буйнейшыя музейныя ўстановы краіны гістарычнага і мастацкага профілю атрымалі статус нацыянальных. Ішлі інтэнсіўныя творчыя пошукі ў галіне музейнага праектавання, экспазіцыйна-выставачнай дзейнасці, музейнай педагогікі, вынікі якіх акумуляраваліся на старонках новых выданняў [1].

Праіснаваўшы непрацяглы час аддзел музеяў і выставак Міністэрства культуры падчас скарачэння дзяржаўнага кіраўнічага апарату ў пачатку 1990-х гг. быў скасаваны. Было вырашана, што каардынацыяй, вызначэннем агульных напрамкаў і стымуляваннем музейнай работы ў маштабах краіны будзе займацца адзін чалавек – галоўны спецыяліст па музеях Міністэрства культуры. У дапамогу яму на грамадскіх пачатках пачаў працаваць кансультацыйны орган – Савет дырэктараў рэспубліканскіх музеяў. З 2004 г. пры Міністэрстве культуры пачаў дзейнічаць Рэспубліканскі навукова-метадычны савет па пытаннях музейнай справы, на абмеркаванні

якога выносяцца найбольш складаныя прафесійныя праблемы. На рэгіянальным узроўні канкрэтныя меры развіцця існуючай музейнай сеткі і фарміравання новых музеяў аднесены да кампетэнцыі мясцовых органаў улады і саміх музеяў.

7 ліпеня 2004 г. Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь зацвердзіла Канцэпцыю развіцця музейнай справы. Гэты стра-тэгічны дакумент вызначыў перспектывы і напрамкі развіцця музейнай галіны Беларусі. 22 верасня 2005 г. калегія міністэрства ўхваліла Праграму развіцця музейнай справы краіны на 2006–2010 гг. Яна прадугледжвала далейшае ўдасканаленне сістэмы кіравання, мадэрнізацыю матэрыяльна-тэхнічнай базы, структурнае рэфармаванне ўсіх відаў музейнай дзейнасці, развіццё новых інфармацыйных тэхналогій і павышэнне прафесійнага патэнцыялу, а таксама разумную камерцыялізацыю дзейнасці, накіраваную на павышэнне даходаў музейных устаноў [6].

У ліпені 2008 г. пры Нацыянальным гістарычным музеі быў створаны Цэнтр Дзяржаўнага каталога Музейнага фонду Рэспублікі Беларусь. Ён ажыццяўляе цэнтралізаваны ўлік асабліва каштоўных музейных прадметаў і калекцый музеяў Беларусі ў аўтаматызаваным рэжыме, а таксама метадычнае і лінгвістычнае забеспячэнне гэтай дзейнасці, у тым ліку распрацоўку даведнікаў, слоўнікаў і стандартаў.

У Дзяржаўнай праграме «Культура Беларусі», размеркаванай Саветам Міністраў Рэспублікі Беларусь на тэрмін з 2011 па 2015 гг., галоўны акцэнт зроблены на павышэнне сацыяльнай і эканамічнай эфектыўнасці функцыянавання сферы культуры, інавацыйныя да яе падыходы. Перад музейнымі ўстановамі краіны праграма ставіць задачы прыцягнення пазабюджэтных сродкаў, стварэння апякунскіх саветаў, поўнай камп'ютарызацыі, адкрыцця новых стацыянарных экспазіцый у Нацыянальным гістарычным музеі Рэспублікі Беларусь і Белдзяржмузеі гісторыі Вялікай Айчыннай вайны, запуску інтэрнэт-партала «Музеі Беларусі», правядзення нацыянальнага фестывалю «Інтермузей – Беларусь».

Першыя крокі па мадэрнізацыі музейнай дзейнасці паказалі, што без стварэння сучаснай заканадаўчай базы гэты працэс не будзе эфектыўны. Стала відавочна супрацьлегласць паміж сучаснымі прафесійнымі стандартамі музейнай работы і яе ўстарэлым юрыдычным падмуркам, а ў шэрагу выпадкаў яго адсутнасцю.

Дзяржаўны абавязак захоўваць гісторыка-культурную спадчыну зафіксаваў артыкул 15 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь. 4 чэрвеня

1991 г. Вярхоўны Савет прыняў Закон «Аб культуры ў Рэспубліцы Беларусь», які заклаў асноўныя прынцыпы культурнай дзейнасці ў краіне. 9 студзеня 2006 г. Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь падпісаў Закон «Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны», накіраваны пераважна на яе нерухомую частку. Прыняцце гэтага закона было выклікана неабходнасцю пазбавіцца ад недахопаў прававога рэгулявання, выяўленых у працэсе рэалізацыі норм закона, прынятага ў 1992 г.

З 5 верасня 1996 г. работа музеяў у краіне пачала рэгулявацца Законам «Аб музеях і Музейным фондзе Рэспублікі Беларусь», які пазней быў прыняты ў дзвюх новых рэдакцыях 12 снежня 2005 г. і 6 ліпеня 2011 г. Закон вызначыў напрамкі дзяржаўнай палітыкі ў сферы музейнай справы, сфармуляваў змест музейнай дзейнасці, зацвердзіў прынцыпова новыя канцэпцыі музея і музейнага фонду, дэклараваў цэнтралізаваны ўлік музеяў усіх форм уласнасці і стварэнне Дзяржаўнага электроннага каталога найбольш каштоўнай часткі Музейнага фонду Рэспублікі Беларусь. Апошняя рэдакцыя закона ўдакладніла тэрміны «музейны прадмет», «музейны фонд», «нематэрыяльная гісторыка-культурная каштоўнасць». У ёй замацаваны новыя падыходы да рэгулявання міжнароднага супрацоўніцтва ў сферы музейнай справы. Упершыню атрымалі заканадаўчае забеспячэнне стварэнне рэестра музеяў краіны, дзейнасць Рэспубліканскай рады дырэктараў музеяў, работа музеяў пад адкрытым небам і інш. [3].

Пасля прыняцця Закона «Аб музеях і Музейным фондзе Рэспублікі Беларусь» пачалася распрацоўка механізма яго ўжывання, які прадугледжвае неабходнасць змен у падатковым, крымінальным, адміністрацыйным, грамадзянскім заканадаўстве, распрацоўку новых палажэнняў і інструкцый. Гэты працэс працягваецца і сёння. Былі прыняты Указ Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь «Аб некаторых пытаннях перамяшчэння музейных прадметаў і (альбо) музейных калекцый праз мяжу Рэспублікі Беларусь» ад 10 ліпеня 2006 г., пастановы Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь «Палажэнне аб Музейным фондзе Рэспублікі Беларусь» ад 10 чэрвеня 2006 г., «Палажэнне аб парадку работы наведвальнікаў музеяў з музейнымі прадметамі і (альбо) музейнымі калекцыямі» ад 3 жніўня 2006 г., інструкцыі Міністэрства культуры «Аб парадку стварэння і адкрыцця экспазіцый і выстаў музеяў» (2006), «Аб парадку камплектавання музейных фондаў, унутрымзейнага ўліку, навуковай апрацоўкі і захоўвання

музейных прадметаў і музейных калекцый, уключаных у Музейны фонд Рэспублікі Беларусь, навукова-дапаможных і сыравінных матэрыялаў» (2007), «Аб устанавленні пераліку відаў культурных каштоўнасцей, якія вызваляюцца ад падатку на дабаўлены кошт пры іх увозе на тэрыторыю Рэспублікі Беларусь, а таксама пры рэалізацыі на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь» (2011). Усе гэтыя нарматыўныя акты юрыдычна аформілі і замацавалі асноўныя рэгламентуючыя нормы музейнай дзейнасці ў краіне.

На мяжы стагоддзяў адначасова з павышэннем патрабаванняў грамадства да музеяў назіралася ўзмацненне канкурэнцыі на рынку культурных паслуг, што ўскладняла іх фінансавое становішча. Сёння музеі ўсё больш адчуваюць патрэбу ў дадатковых сродках для ўзбуйнення калекцый, захавання і прэзентацыі сабранага з дапамогай новых адукацыйных тэхналогій. Аднак дзяржава не ў стане задаволіць усе гэтыя патрабаванні. Прагноз на будучыню таксама не надта аптымістычны, калі ўлічваць стабільную тэндэнцыю павелічэння колькасці музейных устаноў. Сёння амаль кожны населены пункт, кожны рэгіён імкнецца захаваць і паказаць сваю гісторыю і традыцыі ва ўласных музеях. А дзеля гэтага трэба актыўна шукаць сродкі для іх эфектыўнай дзейнасці.

Нягледзячы на заканадаўча замацаваны дазвол музеяў займацца камерцыйнай дзейнасцю і атрымліваць спонсарскую дапамогу, а таксама давядзенне Міністэрствам культуры гадавых планавых паказчыкаў па аб'ёмах пазабюджэтных фінансавых паступленняў, вызначальную ролю для абсалютнай большасці музеяў Беларусі адыгрывае дзяржаўнае фінансаванне. Пазабюджэтныя сродкі складаюць у сярэднім 10–15% ад іх бюджэту. Тым не менш камерцыялізацыя музейнай дзейнасці – прыкметная асаблівасць сённяшняга дня. Многія музеі Беларусі пачынаюць актыўна развіваць платныя паслугі, займацца рэкламай, уводзіць у музейную інфраструктуру дадатковыя функцыі. Прыкладам найбольш плённага супрацоўніцтва музейнай сферы з бізнесам з'яўляецца рэгулярная падтрымка дзейнасці Нацыянальнага мастацкага музея, якую ажыццяўляе з 2001 г. кампанія «British American Tobacco». Гэты працэс, аднак, стрымліваецца з прычыны абмежаванай эканамічнай свабоды беларускіх музеяў і нераспрацаванага заканадаўства ў галіне эканамічных зносін. Напрыклад, для музеяў няма падатковых ільгот, існуюць практыка абавязковага ліцэнзавання многіх відаў камерцыйнай дзейнасці,

рэгламентацыя і планаванне платных паслуг музеяў, недахоп кваліфікаваных менеджараў і інш.

Музейная сетка Рэспублікі Беларусь сёння – гэта сукупнасць музейных устаноў розных профіляў, тыпаў, ведамаснага падпарадкавання і форм уласнасці, якая гістарычна склалася на тэрыторыі краіны. Музейная сетка Беларусі ўвесь час расце. Кожны год на карце краіны з’яўляецца дзясятка новых музеяў і іх філіялаў. Новыя музеі адкрываюцца не толькі ў сталіцы, але і ў рэгіёнах. Гэта – вынік іх культурнага самавызначэння, пошуку ўласнай ідэнтычнасці. Абагульненыя даныя аб музеях Беларусі збіраюцца і сістэматызуюцца ў рэестры музейных устаноў краіны. Найлепш вывучана частка музейнай сеткі Беларусі, падпарадкаваная Міністэрству культуры. Збудаваная згодна з адміністрацыйна-тэрытарыяльным прынцыпам яна складаецца са 153 музеяў і 60 іх філіялаў, з якіх 13 маюць рэспубліканскае і 140 – рэгіянальнае (абласное, гарадское і раённае) падпарадкаванне. Гэтыя музеі займаюць 312 будынкаў [2].

Усю сукупнасць музеяў Беларусі можна структураваць па розных крытэрыях.

Крытэрыі профілю музея паказвае тэндэнцыю стабільнага колькаснага і якаснага развіцця ў краіне традыцыйных профільных груп. Адначасова адбываецца далейшая профільная спецыялізацыя музеяў адпаведна больш вузкім навуковым дысцыплінам і сферам чалавечай дзейнасці. Усе музеі Міністэрства культуры размеркаваны па профільных групам наступным чынам: краязнаўчыя – 50%, гістарычныя – 23%, мастацкія – 13%, літаратурныя – 10%, іншыя – 4% .

Крытэрыі ведамаснай падпарадкаванасці дазваляе прыйсці да высновы пра рэзкае павелічэнне ў канцы ХХ – пачатку ХХІ ст. запатрабаванасці музея з боку дзяржаўных структур. У гэты час музейная сетка краіны павялічвалася пераважна за кошт разнастайных ведамасных музеяў, лепшыя з якіх наблізіліся па ўзроўні да музейных устаноў Міністэрства культуры. Ведамасных музеяў каля 200. Большасць з іх мае гістарычны профіль, прэзентуючы ў экспазіцыі біяграфію ўстановы-стваральніка альбо нейкай галіны.

Крытэрыі формы ўласнасці дэманструе сацыяльна-эканамічныя пераўтварэнні, якія адбыліся ў беларускім грамадстве на працягу апошніх дваццаці гадоў. Ён дазваляе аналізаваць рост музейнай сеткі за кошт не толькі дзяржаўных, але прыватных музеяў.

Крытэрыі спосабу захавання і прэзентацыі культурнай спадчыны сведчыць пра пераасэнсаванне, пашырэнне паняццяў «музейны прадмет» і «музей». Гэты крытэрыі дазваляе вылучыць музеі-запаведнікі, скансэны, экамузеі з асноўнай масы традыцыйных музейных устаноў і разглядаць іх як самастойныя тыпы музеяў, якія склаліся пад уплывам новага разумення помнікаахоўнай дзейнасці [4].

Музейны фонд Беларусі з'яўляецца неад'емнай часткай нацыянальнай культурнай спадчыны і яго ахова – гэта найважнейшы абавязак музея як сацыяльнага інстытута. У музеях падпарадкавання Міністэрства культуры захоўваюцца разам каля 3 млн прадметаў калекцый асноўнага фонду і каля 1 млн – навукова-дапаможнага фонду. Штогод дзяржаўны музейны фонд павялічваецца на 2%.

Музей – гэта не толькі сховішча гісторыка-культурнай спадчыны, але і пляцоўка, дзе адбываюцца камунікацыйныя працэсы. Экспазіцыі дзяржаўных музеяў сістэмы Міністэрства культуры на працягу года ў сярэднім аглядаюць каля 4 млн чалавек, 46% з якіх складаюць навучэнцы. Напярэдадні распаду Савецкага Саюза ў БССР гэты паказчык складаў 3,5 млн, у сярэдзіне 1990-х гг. у Рэспубліцы Беларусь ён паменшыўся да 2,5 млн, але ўжо напрыканцы дзесяцігоддзя дасягнуў «савецкага» ўзроўню, пасля чаго стала павялічваецца.

На працягу двух апошніх дзесяцігоддзяў у беларускай музейнай практыцы ўкаранілася новая дысцыпліна пад назвай «музейная педагогіка», якая трактуе музей як месца дыялога культур, а наведвальніка як раўнапраўнага суб'яднага, партнёра. Сучасны музей не з'яўляецца пасіўным адлюстраваннем культуры, ён актыўна ўключаны ў культурнае жыццё грамадства і нават фарміруе яго. Актывізацыя культурнай, асветніцкай, адукацыйнай ролі музея знайшла ўвасабленне ў практычнай дзейнасці шматлікіх беларускіх музеяў, якія распрацоўваюць новыя формы камунікацыі – музейна-педагагічныя заняткі, праграмы і нават аўтарскія арыгінальныя метадыкі па рабоце з асобнымі катэгорыямі наведвальнікаў. Але найбольш распрацавана сістэма ўзаемадзеяння музея з вучнёўскай аўдыторыяй.

На мяжы стагоддзяў эмпірычнае разуменне неабходнасці ўлічваць музейнымі практыкамі думкі і пажаданні наведвальнікаў ужо на этапе праектавання музейных экспазіцый і адукацыйных праграм увасобілася ў шэрагу практычных крокаў. У 1998 г.

музейную аўдыторыю краіны распачаў даследаваць Інстытут культуры Беларусі, калі было праведзена комплекснае сацыялагічнае даследаванне работы музеяў з аўдыторыяй пад назвай «Музей і наведвальнік». Яно дало магчымасць прасачыць дынаміку наведвання беларускіх музеяў на працягу 1990-х гг., убачыць сацыяльны партрэт наведвальніка, прааналізаваць асноўныя формы работы музеяў са сваёй аўдыторыяй, ацаніць асаблівасці ўзаемадзеяння музея з іншымі сацыяльнымі інстытутамі [5]. Высвятленню патэнцыяльнай аўдыторыі музея было прысвечана сацыялагічнае даследаванне «Роля музея ў фарміраванні сацыяльна-культурнага асяроддзя рэгіёна», праведзенае ў 2001 г. супрацоўнікамі таго ж інстытута.

У музеях падпарадкаванасці Міністэрства культуры працуюць каля 3 тыс. чалавек, з якіх трэцюю частку складаюць навуковыя супрацоўнікі. Іх мэтанакіраваная падрыхтоўка па спецыяльнасці «музейная справа і ахова гісторыка-культурнай спадчыны» вядзецца з 1992 г. у Беларускай дзяржаўнай універсітэце, з 1994 г. – у Беларускай дзяржаўнай універсітэце культуры і мастацтваў, з 2001 г. – у Віцебскай дзяржаўнай універсітэце імя П. М. Машэрава з прысваеннем ступеняў бакалаўра і магістра. Падрыхтоўку кадраў вышэйшай кваліфікацыі ажыццяўляе аспірантура па спецыяльнасці «музеязнаўства. Кансервацыя і рэстаўрацыя гісторыка-культурных аб'ектаў». Пачынаючы з 1994 г. у рамках двухгадовай Школы музейлогіі перападрыхтоўка практыкуючых музейных супрацоўнікаў з прысваеннем кваліфікацыі «музеязнаўца» вядзецца ў Інстытуце культуры Беларусі. З 2008 г. у Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў ажыццяўляецца падрыхтоўка кадраў па спецыяльнасці «рэстаўратар жывапісу». Важную ролю ў навукова-метадычным забеспячэнні музейнай дзейнасці ў краіне з 1994 г. адыгрывае лабараторыя музейнай дзейнасці Інстытута культуры Беларусі.

Галоўнай пляцоўкай міжнароднага музейнага супрацоўніцтва ў Рэспубліцы Беларусь з'яўляецца Беларускае нацыянальнае камітэт Міжнароднага савета музеяў (ICOM), створаны ў лютым 1999 г. на канферэнцыі музейных работнікаў Беларусі ў Мінску. Калі ў канцы 1980-х гг. пры Беларускай фондзе культуры была створана грамадская камісія «Вяртанне», шырокая музейная грамадскасць краіны даведалася пра тое, што ў замежных сховішчах знаходзіцца вялікая колькасць каштоўных помнікаў беларускага паходжання. У 2005 г. функцыі камісіі «Вяртанне» былі перададзены Камісіі пры

Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь па выяўленні, вяртанні, сумесным выкарыстанні і ўвядзенні ў навуковы і культурны ўжытак нацыянальных культурных каштоўнасцей, якія апынуліся за межамі Беларусі [7].

Музейная справа Беларусі як ніякая іншая сфера культуры нясе на сабе адбітак усіх праблем, якія стаяць перад грамадствам у перыяд глыбокіх пераўтварэнняў: фінансавыя цяжкасці, змена каштоўнасных арыенціраў, пашырэнне сацыяльных функцый і г.д. У такой сітуацыі айчынныя музеёлагі пачалі ўсур'ез задумвацца над глыбінным сэнсам музейнай справы і займацца пошукамі новых напрамкаў, сродкаў і метадаў музейнай работы. Сёння на шматлікіх канферэнцыях, семінарах, трэнінгах змены ў беларускіх музеях усё часцей разумеюцца ў кантэксце маштабнай мадэрнізацыі айчыннай музейнай справы. Яе мэты – вывад музейнай галіны на якасна новы ўзровень праз удасканаленне сістэмы кіравання, паляпшэнне матэрыяльна-тэхнічнай базы, структурнае рэфармаванне ўсіх відаў музейнай дзейнасці, павышэнне прафесіянальнага патэнцыялу, развіццё новых інфармацыйных тэхналогій і разумная камерцыялізацыя пры захаванні базавых функцый музеяў, іх грамадскай місіі і прафесійных этычных стандартаў.

1. *Бамбешка, І. І.* Музей у духоўным жыцці грамадства ў пачатку ХХІ ст. / І. І. Бамбешка // Беларуская культура ва ўмовах глабалізацыі: матэрыялы навук. канф., прысвечанай 35-годдзю БДУКМ, 3 снеж. 2010 г.: у 2 т. / рэдкал.: М. А. Мажэйка (старшыня) [і інш.]. – Мінск: Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2011. – Т. 1. – С. 88–91.

2. *Гаўрылава, С. М.* Музеі Беларусі / С. М. Гаўрылава // Беларуская культура сёння: гадавы агляд – 2010 / пад рэд. Т. І. Стружэцкага; Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў. – Мінск, 2011. – С. 22–37.

3. *Гаўрылава, С. М.* Нарматыўна-прававое забеспячэнне дзейнасці музеяў / С. М. Гаўрылава // Банкаўскі веснік. – 2012. – № 1 (спец. вып.). – С. 64–66.

4. *Гужалоўскі, А. А.* Музеі Беларусі / А. А. Гужалоўскі // Музеі Беларусі. – Мінск: БелЭн, 2008. – С. 1–56.

5. *Гужалоўскі, А. А.* Некаторыя тэндэнцыі развіцця музеяў на мяжы ХХІ стагоддзя / А. А. Гужалоўскі // Музей на мяжы стагоддзяў: традыцыйнае і новае ў канцэптualiальных падыходах: матэрыялы навук.-практ. канф., 11–12 снеж. 1997 г.: навук. канцэпцыі і праекты выстаў / рэд. савет: Л. Мяртвішчава (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 1998. – С. 19–21.

6. Канцэпцыя развіцця музейнай справы Рэспублікі Беларусь // Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь, Беларускі дзяржаўны інстытут праблем культуры; Л. А. Каткова [і інш.]. – Мінск: БелДІПК, 2004. – 31 с.

7. *Сташкевіч, А. Б.* Музеі Беларусі. На шляху пераўтварэнняў / *А. Б. Сташкевіч* // Беларуская культура сёння, 2005 : гадавы агляд. – Мінск, 2005. – С. 112–117.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ